

Žaža, Stanislav

Vokativ v antických a slovanských jazycích

Linguistica Brunensia. 2011, vol. 59, iss. 1-2, pp. [111]-119

ISBN 978-80-210-5507-0

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115152>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV ŽAŽA

VOKATIV V ANTICKÝCH A SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

1. Vokativ (Vok) je tvar, který zaujímá zvláštní postavení mezi ostatními pády morfologického paradigmatu.

Je to výraz označující **adresáta**, na kterého se obrací, kterého oslovuje mluvčí. Přírozeným adresátem oslovení je především živá bytost, nejčastěji osoba. Ale je možné i oslovení jiné entity, konkrétní i abstraktní, např. věci, vlastnosti apod. Jde pak o vztah antropomorfický.

Název tohoto pádu v řecké gramatice (*πτῶσις*) *κλητική* pramení ze skutečnosti, že mluvčí při oslovení často využívá zesílení hlasu, **zvolání** (*κλήσις*). Latinský překlad zní (*casus*) *vocativus*. V některých slovanských jazycích nalézáme (stejně jako u jiných pádů) kalky tohoto termínu: ze západoslovanských jazyků je to jen v pol. *wołacz*, z jihoslovanských v slin. *zvalnik*, v bulh. *звателен* (*надеж*). Nejdůslednější jsou v tomto směru jazyky východoslovanské: v r. *звательный* (*надеж*), u. *кличний* (*відмінок*) a br. *κличны* (*склон*). Čeština, slovenština a srbsština/charvátština se přidržují (stejně jako u jiných pádů) latinské podoby *vokativ/-tív*.

Na charakter Vok existují různé názory. Některé jej jako pád zpochybňují (Schleicher, Miklošič), jiné jeho funkci spíše přeceňují (sr. Potebnja 101). My se přidržujeme pojetí vyjádřeného v ESČ 532 Karlíkem – chápeme jej jako pád z morfologického hlediska stejnorodý s pády ostatními, ale z hlediska syntaktického stojící na rozdíl od nich vně větné struktury.

Námi sledované jazyky zachovaly Vok v různé míře (viz níže). Ale společné pro jazyky disponující tímto tvarem je to, že se vyskytuje jen v **singuláru** u *maskulin*, převážně i u *feminin*. V plurálu a u *neuter* i v singuláru zvláštní tvar Vok všude vymizel a jeho funkci tam plní tvar *nominativu* (Nom).

2. Z antických jazyků zachovala Vok v poměrně rozsáhlé míře **řečtina**. U *o-*kmenových substantiv (převážně *maskulin*) se pro prehistorické období předpokládá za vokativní tvar pouhý kmen ve stupňové variantě s *-e*, která se u těchto substantiv projevuje jako koncovka: *ἄνθρωπος*, *ἵππος* → *ὦ ἄνθρωπ-ε*, *ἵππ-ε*.

U *a-*kmenových *feminin*, ať již s *a*-purum, nebo se zdloženým v *η* se Vok rovná Nom: *ὦ οἰκία*, *γλῶττα*, *μάχη*. Zčásti analogicky je tomu u *maskulin* stejného kmene: ta vždy končí v Nom na *-ς*: *νεανίας* / *Ἀτρείδης*, které však ve Vok odpa-

dá: ὡ *νεανία*, ὡ *Ἀτρείδη*. Výjimku tvoří maskulina na *-της* jako *πολίτης, ποιητής, δεσπότης*: ta ve Vok končí na krátké *-α*: ὡ *πολιτ-α*, ὡ *ποιητ-ά*, ὡ *δέσποτ-α* (zde s posunem přízvuku). Pro jména příslušníků národů platí tato výjimka i tehdy, když nekončí na *-της*: ὁ *Πέρσης* → ὡ *Πέρσ-α*.

Větší pestrost nalézáme u substantiv s kmeny **souhláskovými**. Vyplývá to mj. z toho, že možnost ukončení tvaru Vok kmenovou souhláskou je omezena skutečností, že řecká slova mohou končit jen souhláskami *n, r, s* (tj. *ν, ρ, σ, ζ, ψ*). V některých případech proto koncová kmenová souhláska ve Vok odpadá (nebo se tvar Vok rovná tvaru Nom končícímu na některou přípustnou souhlásku).

U substantiv (maskulin i feminin) s kmenem na souhlásky *velární*, zadopatrované – *κ, γ, χ, labiální*, retné – *π, β, φ* a *alveolární*, dásňové – *τ, δ, θ*, která končí v Nom zpravidla na *-s*, jako *φύλαξ, φάλαγξ, γύψ, γυμνής, ἐλπίς* je Vok roven Nom. Odlišná jsou substantiva *γυνή, g. γυναικ-ός, παῖς, g. παιδ-ός*, která tvoří tvar Vok zákonitě bez koncové kmenové souhlásky *κ, δ*: ὡ *γύναι-θ*, ὡ *παῖ-θ*. Substantivum *ἄναξ, g. ἄνακτ-ος* má dvojtvar: *ἄναξ/ ἄνα-θ*. K nim se řadí i feminina s nekoncovým přízvukem (většinou paroxytona), končící v Nom na *-ις, -υς*, jako *ἔρις, ἔριδ-ος; ὄρνις, ὄρνιθ-ος; χάρις, χάριτ-ος; Ἄρτεμις, Ἀρτέμιδ-ος; κόρυς, κόρυθ-ος*, která tvoří Vok ὡ *ἔρι, ὄρνι, χάρι, Ἄρτεμι, κόρυ* a tvoří tak přechod ke kmenům samohláskovým (na *-ι, -υ*, viz níže).

Substantiva, jejichž kmen končí na *-ντ*, jako *γίγας, γίγαντ-ος; γέρον, γέροντ-ος; Αἴας, Αἴαντ-ος; λέων, λέοντ-ος; ὀδούς, ὀδόντ-ος* tvoří Vok bez koncového *-τ*: ὡ *γίγαν, γέρον, Αἴαν, λέον, ὄδον*.

Substantiva s kmenem na *-ν* mají Vok rovný Nom, jsou-li oxytona, např. *ποιμήν, λειμών* (ale také *Ἑλλην*). U jiných se ve Vok mění stupeň kmene z dlouhého na plný (*ω → ο, η → ε*), u víceslabičných pak i místo přízvuku, např. *Ἀγαμέμνων → ὡ Ἀγάμεμνον, Ἀπόλλων → ὡ Ἀπολλων, Ποσειδῶν → ὡ Πόσειδον*, ale (bez posunu přízvuku) *γείτων → ὡ γεῖτον; κύων → ὡ κύον*.

Ze substantiv s kmenem na *-ρ* je Vok rovný Nom u *θήρ, θηρ-ός; μάρτυς, μάρτυρ-ος*. Jiná mají ve Vok stupeň plný (proti dlouhému v Nom) a přízvuk na první slabice, např. *ῥήτωρ → ὡ ῥῆτορ, πατήρ → ὡ πάτερ, μήτηρ → ὡ μητερ θυγάτηρ → ὡ θύγατερ, σωτήρ → ὡ σῶτερ, ἀνὴρ → ὡ ἄνερ*.

Jediné substantivum s kmenem na *-λ* je ἄλς, ἄλ-ός; má Vok rovný Nom.

Vlastní jména **s-kmenová** na *-ης*: *Δημοσθένης, Διογένης, Σωκράτης* aj. mají Vok ve stupni plném (*-ε*) a posunují přízvuk co nejdále od konce: ὡ *Δημόσθενης, Διόγενες, Σώκρατες*. Podobně i u adjektiv: *αὐτάρκης → αὐταρκες*. Substantivizované *τριήρης* (*ναῦς*) má Vok *τριῆρες*.

Jména na *-κλῆς* (< *κλέης*) jako *Περικλῆς, Σοφοκλῆς* mají Vok ὡ *Περικλείς, Σοφόκλεις* (< *κλέεις*).

Substantiva s kmenem na *-ι, -υ* jako *πόλις, ἰχθύς* mají ve Vok slabou variantu kmene: *πόλι, ἰχθύ*.

Substantiva s kmenem na *-εϋ*, jako *βασιλεύς, Ζεύς*, mají Vok *βασιλεῦ, Ζεῦ*.

Maskulina s kmenem na *-ω ἥρως, πάτρω, Τρώς* mají Vok roven Nom.

U dosti četných feminin s původním kmenem na **-oi**: *Γοργώ, Σαπφώ, Καλυψώ, Αητώ, ἠχώ* se ve Vok zachovala původní podoba kmene na **-oi**: *ὦ Γοργοῖ, Σαπφοῖ, Καλυψοῖ, Αητοῖ, ἠχοῖ*.

Vzácně se vyskytující jména na **-av, -ov** (*ναῦς, βοῦς*) mají Vok *ναῦς, βοῦ*.

3. Nesrovnatelně jednodušší je situace v **latině**. Tvar Vok se zde zachoval jen u **o**-kmenových maskulin s koncovkou **-us**: *amicus, dominus, servus*. Koncové **-e** ve Vok *amice, domine, serve* je – stejně jako v řečtině a ve slovanských jazycích – dědictvím prehistorické stupňové varianty kmenové samohlásky **-o** (**servo-s*).

Jména na **-ius** mají Vok na **-ī**: *filī, genī, Publī, Mercurī*, jména na **-ius** pak **-īe**: *Darīus* → *Darīe*, jména na **-eius** a **-aius** mají **-eī, -aī**: *Pompeī, Gaī*. Zájmeno *meus* má Vok *mī*.

U substantiv na **-r** jako *socer, gener, vir* se Vok rovná Nom. Jen u *puer* je dosvědčen tvar *puere* (Plaut), který je pravděpodobně odrazem staršího stavu (od **pueros*) (Novotný D 197).

U ostatních jmen všech deklinací je Vok roven Nom.

Ve **slovanských jazycích** je osud Vok rozmanitý (sr. Běličová 33-35).

4. Z *východoslovanských* jazyků došlo k *zániku* Vok v **ruštině**.

V období obecné východní slovanštiny (od nejstarších dob po 14. stol.) se tvary Vok vyskytovaly u *maskulin o*-kmenových: *вълче, jo*-kmenových: *коню, u*-kmenových: *медоу, върхоу*, u *feminin a*-kmenových: *сестро, руко, ja*-kmenových: *воле, душе, девици*, a *i*-kmenových: *пуги, нощи*. (sr. *Энциклопедия* 86).

Avšak velmi brzy, již v *Ostromirově evangeliu* (1056-57), je patrná tendence k zániku zvláštního tvaru pro Vok: vyskytuje se tu tvar *ΜΑΡΘΑ místo ΜΑΡΘΟ*. Borkovskij – Kuznecov (226) uvádí z novgorodské gramoty Varlaama Chutynského (po r. 1192) spojení *въдале варламе*, které Fortunatov čte jako *въдалъ е варламе* (*e* místo *естъ*), vložil Varlaam' a tvar *варламе* vysvětluje jako tvar Vok záměnou za Nom *варламъ*. V jiné listině z r. 1282 (Новг. кормчая грамота) se zase jako Nom vyskytuje tvar *юръе*.

B.–K. nezaujímá k těmto tvarům na **-e** vyhraněné stanovisko; poznamenává jen, že zvláště v *severních* staroruských dialektech tvar Vok časem vymizel, zatímco zvláště v *západních a jihozápadních* se zachovává. Proces zániku Vok v ruštině tak souvisí s přechodem obecné východní slovanštiny v *ruštinu, ukrajinštinu a běloruštinu* ve 14. stol. V ukrajinštině, do jisté míry i v běloruštině, Vok trvá a lze jej zčásti najít i v současných ruských dialektech hraničících s těmito jazyky.

Některé **relikty** Vok se zachovaly do 19. stol. i v ruštině, hlavně v lidové poezii; sr. u Puškina: *Чего тебе надобно, старче?* Církevněslovanským vlivem jsou poznamenány tvary *боже!, господи!, иисусе христе!, владыко!*, které plní v podstatě funkci citoslovcí. Některých tvarů Vok se využívá ironicky jako paleoslovenizmů: *друже, человеке*.

V ruské hovorové mluvě však vznikl tzv. **nový** Vok u substantiv končících na nepřízvučné **а/я**. Vytvořil se v důsledku intenzivního zdůraznění přízvučné slabiky a totální redukce poslední samohlásky, tj. *мам!, дядь! Катъ! Коль!*

5. Zčásti je ruštině blízká i **běloruština**. Vok se zde fakultativně vyskytuje u tvrdých i měkkých (původně *o*-kmenových a *jo*-kmenových) maskulin: *мой народзе, краю мой* a patří v podstatě k vysokému stylu (sr. Běličová 34). Vok feminin se rovná Nom.

6. Na rozdíl od obou předcházejících jazyků se důsledně užívá Vok ve tvarech maskulin i feminin v **ukrajinštině**. *Tvrdá maskulina* (původně *o*-kmenová) mají koncovku **-e**: *інженере, школяре, соколе, голубе, сусіде, Дніпре, Павле. Петре*. U jmen zakončených na **к, з, х** je alternace: *козак – козаче, вовк – вовче, друг – друже, лях – ляше*. Avšak jména na **-ок, -ик, -ко** mají **-у**: *синок – синку, дідок – дідку, коник – конику, голубчик – голубчику, батько – батьку, Шевченко – Шевченку*. Koncovku **-у**, vlastní původně *u*-kmenům, nalézáme i u některých jiných substantiv: *сыну, діду, тату, свату, читачу, слухачу, Джеку*. *М'якка maskulina* mají **-ю**: *коню, кобзарю, скрипалю, Віталію, лікарю*, avšak **-и** v господи. Jména zakončená na **-ець** mají **-е** s alternací: *хлопець – хлопче, купець – купче, німець – німче, молодець – молодче, стрілець – стрільче*.

Tvrdá feminina (*a*-kmenová) mají **-о**: *мамо, сестро, Україно, Катерино, гайдамако, бідолохо*. *M'якка feminina* (*ja*-kmenová + souhlásková) mají **-е**: *земле, вдовице, душе; ноче, радосте, але мати*.

Feminina na **-ія, -ея** mají **-є**: *Марія - Маріє, надіє, ідеє*.

M'якка *a*-kmenová feminina *deminutivní* mají Vok na **-ю**: *доню, матусю, Марусю, бабуню, Галю*.

Osudy Vok se různí i v jazycích *západoslovanských*.

7. Nejdůsledněji zachovává Vok **poľština**. V maskulinech je po tvrdé spouhláskové **-e**, ale je spojeno s alternací: *student – studencie, anioł – aniele, pan – panie, doktor – doktorze*; jména končící na **k, g, ch** však mají **-u** bez alternace: *Janek – Janku, biolog – biologu, mnich – mnichu*. (ale *Bóg – Bože*).

Substantiva zakončená měkkou souhláskou mají **-u**: *mąz – męzu, nauczyciel – nauczycielu, rycerz – rycerzu, niedźwiedz – niedźwiedziu* (*i* je po jistých souhláskách jen znakem měkkosti). Koncovka **-u** je závazná také u jmen končících na **-owiec**: *zawodowiec – zawodowcu, narodowiec – narodowcu*, jinak po **-iec** je kolísání: *głupiec – głupcu/głupcze*, ale jen *chłopiec – chłopcze, ojciec – ojcze*.

Feminina (a také některá maskulina) končící na **-a** mají **-o**: *rybo, Hanko, Ianio, poeto, starosto, magnificencjo*, jména na **-ia** (tj. s předcházející měkkou souhláskou) mají **-u**: *ciocia – ciociu, Marysia – Marysiu (Maryś)*.

Typ *mysz* má Vok *myszy*.

8. O něco menším stupněm důslednosti se vyznačuje **čeština**.

Maskulina *tvrdé* deklinace (kromě zakončených na **-k, -g, -h, -ch**) tvoří Vok koncovkou **-e**: *pán – pane, děkan – děkane, delegát – delegáte, posel – posle, Karel – Karle, holub – holube, Prokop – Prokope*. Ve jménech zakončených sonantním **-r** je alternace: *bratr – bratře, švagr – švagře, kmotr – kmotře, Petr – Petře, mistr – mistře, vítr – větře*, jinde není: *doktor – doktore, profesor – profesore, senior – seniore, Brandner – Brandnere*.

Jména zakončená na **-k, -g, -h, -ch** mají Vok na **-u**: *synek – synku, pokladník – pokladníku, Horák – Horáku, filolog – filologu, soudruh – soudruhu, hoch – hochu, brach – brachu*, dále také *syn – synu*. V ustrnulých jménech je však **-e** s alternací: *Bože, člověče*; knižní, příp. archaické nebo ironické, je *nešťastníče, bídniče* vedle běžného *nešťastníku, bídíku*.

Maskulina měkké deklinace mají základní koncovku Vok **-i**: *muž – muži, vítěz – vítězi, učitel – učiteli, lhář – lháři, topič – topiči, strýc – strýci, zajíc – zajíci*. Jen jména zakončená na **-ec** mají koncovku **-e** s alternací: *otec – oče, chlapec – chlapče, poslanec – poslanče, pitomec – pitomče*; archaicky také *strýče* (u jmen zakončených na **-ce** – viz níže – alternace není, je tudíž Vok roven Nom: *soudce – soudce, zástupce – zástupce, rádce – rádce*).

Feminina na **-a** jako *žena, sestra, matka, teta, magistra, babička, Irena* aj. a stejně zakončená maskulina typu *předseda, starosta, bača, maharadža* i vlastní jména *Váša, Pernica* mají Vok na **-o**: *ženo, sestro, magistro, Ireno, předsedo, Vášo...* U feminin *holka, teta, Anka* se hovorově ve Vok vyskytuje (zejména v Čechách) tvar Nom, už zastaralé je také *kmotra*.

Feminina zakončená *souhláskou* (většinou neživotná) jako *píseň, kost, mast, řeč, noc, pomoc, velmoc, myš, smrt* mají Vok na **-i**: *(stará) písni, (mateřská) řeči, (letní) noci*.

Maskulina i feminina zakončená *samohláskou* (kromě **-a**) mají Vok shodný s Nom:

kníže, hrabě, soudce, duše, také substantivizovaná adjektiva *průvodčí, pokladní, mluvčí, hajný, porybný, pokojská, vrátná* aj.

U příjmení se po oslovení *pane* hovorově užívá Nom: *pane Novák, Pospíšil, Brandner, Gazda*; substandardní a zastaralé je *pane doktor, pane učitel, pane mistr*. Po jiném oslovení, např. *občane, soudruhu, předsedo, kapitáne* apod. je nutný Vok: *občane Nováku, Pospíšile, Brandnere, majore Gazdo* ap. U povelů v armádě, ve sportu apod. je obvyklý při oslovení pouhý Nom příjmení: *Pospíšil!, Novák!, Brandner!, Gazda!* Ve školách je tento zvyk nežádoucí.

Tvar Vok lze naopak užít místo Nom jmenovacího: *Říkají jí Lenko* (sr. ESČ I. c.).

Na rozdíl od češtiny **slovenština** Vok v podstatě ztratila.

U maskulin je běžné užití Nom, není však vyloučen tvar Vok (zejména ve jménech označujících rodinné vztahy), a to s koncovkou **-e** po tvrdých souhláskách (kromě **-k**): *švagre, kmotre, majstre*, – a s koncovkou **-u** po **-k** a po měkkých: *synku, sváku; priateľu*; v biblickém jazyce *Hospodine, Výkupiteľu, Ježišu*. Běžné jsou tvary *bože, člověče, chlapče, chlape*.

U feminin se Vok nevyskytuje; jeho funkci plní Nom.

10. V lužičtině je u maskulin běžný Vok s koncovkou **-o**: *nanko, hlupako, mlynko, susodo, přečelo, Hanso, njeplecho*. Koncovka **-e** je u *Bože, knježe*. Kolísání a alternace je u *člowječe/člowjeko, hólče/hólco, duše/ducho*. Okrajově je **-e** vedle **-o** po tvrdých alveolárách a po labiálách: *susodže, Jakubje*.

Feminina mají tvar Vok rovný Nom.

Různorodá je situace v jazycích *jihoslovanských*.

11. Slovinština užívá ve vokativní funkci Nom.

12. Srbština/chorvatština

U maskulin je běžná koncovka Vok **-e**: *vojnice, družo* a **-u**. Ta je spojena se základem na měkkou souhlásku, např. *učitelju, mladiću*, také se však vyskytuje u jednoslabičných substantiv na **-(a)k, -h** *mačku, tetku*. U mnohých substantiv se vyskytuje kolísání mezi oběma koncovkami, např. *Miloše/Milošu, komandire/komandiru, gospodare/gospodaru*, ale jen *doktore, majstore*, ale také mezi tvarem Nom a Vok: *mačak/mačku, sokolak/sokolaku*.

U feminin na **-ica** vyjadřujících osoby (i tvarově shodných maskulin) je Vok na **-ice**: *tamice, prijateljice, Danice; tatice, Nikoljice* s možným kolísáním: *Dobrice/Dobrica..* Obourodá pejorativa na **-ica** končí na **-o/-e**: *kukavico/kukavice*. U osobních maskulin i feminin na pouhé **-a** je běžný tvar Nom: *Draga, Stojanka, Nikola, Luka*. Podobně je tomu u jmen příbuzenských vztahů: *tetka, strina, d(j)eda*. Vyskytuje se však i kolísání: *Marija/Marijo, baba/babo*.

13. Bulharština

Maskulina mají často Vok s koncovkou **-e**: *Иване, Стояне, докторе, брате, боже, сине, отче*, Výjimkou jsou substantiva končící na **-к, -х, -ж, -ч, -ш, -ин**: *работнико, юнако, сиромахо, мъжо, гражданино, българино*. Viz však kolísání *войниче/войнико, юначе/юнако* ap. Substantiva na **-ъ** a původně měkký konsonant (**-тел, -ар, -яр**) mají ve Vok **-ю**: *славю, приятелю, учителю, другарю, огнярю*. Maskulina na **-ой, -а, -я, -о, -е, -и**: *Станой, Сава, Никола, Илия, Петко, татко, дядо, баца, Георги, чичо* mají Vok rovný Nom.

Feminina na **-а/-я** mají **-о**: *мамо, бабо, сестро, душо*, je však i kolísání: *Елено/Елена*. Od jmen na **-ка, -ца** je však Vok na **-е**: *Иванке, Цонке, госпожице, Георгице, Милице*. Totéž od lidových jmen *Дона, Нона*: *Доне, Ноне*.

U feminin na souhlásku je Vok roven Nom: *радост*.

14. Poměrně pestrý výběr tvarů poskytuje **makedonština**. Maskulina na **-ж, -ш, -ч, -ъ, -ј** mají **-у**: *мажу, коњу*. Také jména na **-к, -з** mají **-у** s možným kolísáním: *бику, волку, никаквику, човеку/човече, јунаку/јуначе, враже/врагу*. Jednoslabičná na **-с, -з** mají **-у**: *песу*. Ostatní jednoslabičná mají kolísání: *брату/брате, сину/сине, кралу/крале*, ale *поне, куме*. Víceslabičná na **-ар** mají kolísání: *овчару/овчаре, другару/другаре*. Jiná víceslabičná mají **-е**: *господине, prijателе, мајсторе!* Vlastní jména mají Vok na **-е**: *Иване, Милоше!* I v Mk se tlačí Nom, zvl. ve spojení s částicí: *aj човек(у), бре брат(у)! еј битолчанец*. Zčásti může být kolísání využito k významové diferenciaci: *брате/брату/брат!* kde *брат!* je oslovení přítele apod., ale ne bratra.

15. I v jazycích, které Vok tvoří, se tento tvar v některých případech **zaměňuje formou Nom**, popřípadě dochází ke kolísání ve výběru těchto tvarů, ať již v podstatě nahodilému, nebo nějak motivovanému. Z **antických** jazyků je tomu tak v *řečtině* zvláště u básníků, např.: *ὦ φίλος, εἶπέ μου, τίς ἀλκά; Aisch; ὁ παῖς, ἀκολούθει δεῦρο* Arf Někdy se připojuje Nom souřadně k předcházejícímu Vok: *Ζεῦ πάτερ ... Ἡέλιός θ' ... ὁμεις μάρτυροι ἔστε* Hom nebo naopak Nom předchází:

Φίλος ὦ Μενέλαε Hom. Podobně i v *latině*: *mi Libane*, ocellus aureus, *donum decusque amoris* Plaut; *audi... Iuppiter; audi, pater patrate populi Albani, audi tu*, populus Albanus Liv. Vok *deus* se vyskytuje teprve v křesťanské literatuře, např. *mi deus*; v klas. literatuře je k *deus* Vok *dive*.

Pokud jde o **slovanské** jazyky, viz o podobných případech v příslušných §§ u jednotlivých jazyků.

16. Svým způsobem paradoxní jsou však případy, kdy naopak Vok **plní funkci Nom.** Tak tomu je z **antických** jazyků v *latině* ve jméně *Iuppiter* < *Iūpiter* < **d̥jeu̯ p̥ater*; sr. *Zeḗ páter*. V *obou* antických jazycích se někdy adjektivum nebo participium, které by mělo být v predikativním Nom, přetváří ve Vok atrakcí: ὦ Πᾶν ἀλίπλαγκτε φάνηθι Sof (m. ἀλίπλαγκτος); σὺ τ', ὦ ποτ' οὔσα καλλίνικε, μυρίων μῆτερ τροπαίων Eur (m. καλλίνικος). Výjimečně stojí ve Vok dokonce i řídicí substantivum ὄλβιε κοῦρε γένοιο (m. ὄλβιος κοῦρος) Theokr; *quibus, Hector, ab oris expectate venis* (m. *expectatus*) Verg; *Iane pater... macte vino inferio esto* (m. *mactus*) Cato.

Ze **slovanských** jazyků uvádí Borkovskij – Kuznecov (226) tvar *варламе* z novgorodské listiny (sr. o něm zde v § 4). Potebnja (101) cituje případy z *ukrajinských dum*, v nichž rovněž dochází k záměně Nom formou Vok: (*Оттоди то прупало ёму з правої руки чотирі полковники.*) *Первий полковниче Максиме Олианский, А другий полковниче Мартине Полтавський; Тогди-ж-то Ивасю Вдовиченку на доброго коня сїдає.* – Podobnou záměnu lze najít i v *srbských* junáckých písních: Borkovskij – Kuznecov (l. c.) k tomu uvádí příklad *Вино нује краљевићу Марко*. Podle mínění Jagićova uvedeného u Potebni (101) zde jde o jev *fonetický* – o doplnění chybějící slabiky u Nom maskulina v desetislabičném srbském verši. Ve prospěch toho mluví skutečnost, že při podmětu ve femininu se tvar Vok nevyskytuje: *кад то чула беговица млада*. Tento názor odmítá Miklošič (tamt). Potebnja soudí, že užitím Vok vyjadřuje autor písně svůj živý vztah k nepřítomnému, jako by byl přítomen: jde vždy o osobu, výjimkou je jen *күй*: *есть у мене три коні на стойлі: один коню як голуб сивенький, другий коню как ворон чорненький*.

17. Při zamyšlení nad otázkou, proč se jednotlivé námi pozorované jazyky vzájemně liší, pokud jde o zachování nebo zánik Vok, lze zčásti přijmout pojetí Karlíkovo v ESČ 532, že totiž v jazycích toho typu, kde jsou funkce větných členů vyjádřeny pádovými koncovkami, je zvláštní koncovka Vok jako nečlena větné struktury vlastně nadbytečná; a naopak tam, kde se větné vztahy vyjadřují jinak, pomocí předložek, je Vok pro svou zvláštnost – výraznou koncovku – zachován, např. v bulharštině a makedonštině. To je jistě přijatelné, není tím však ještě vysvětleno, proč se existencí nebo zánikem Vok liší dvojice jazyků **stejného** typu jako např. čeština od ruštiny, polština od slovenštiny nebo srbština/chorvatština od slovinštiny. Neobjasňuje to také značný rozdíl ve výskytu Vok mezi oběma jazyky antickými – řečtinou a latinou. Uvést věrohodnou příčinu všech těchto mezijazykových diferencí se však zatím neodvažujeme.

Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru „Interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“ (MSM 0021622435), řešeného ve středisku při Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

LITERATURA

- Adamec, P.– Hrabě, V.– Jiráček, J.– Miloslavskij, I. G. – Žaža, S. *Morfologie ruštiny*. Brno, MU, 1996
- Běličová, H. *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha, UK, 1998
- Encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, LN 2002
- Faßke, H. *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart*, u. M. v. F. Michalk, Bautzen 1981
- Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Morfologia, red. S. Urbańczyk, Warszawa 1984
- Karlík, P. viz *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 532
- Kufnerová, Z., *Stručná mluvnice bulharštiny*, Praha 1990
- Niederle, J. – Niederle, V. – Varcl, L. *Mluvnice řeckého jazyka*. Praha, SPN, 1974
- Novotný, F. *Latinská mluvnice pro střední školy 3*. Doplňky, Praha 1946
- Novotný, F. *Historická mluvnice latinského jazyka II*, Praha, ČSAV, 1955 Brno, MU, 1996
- Rix, H. *Historische Grammatik des Griechischen*, Darmstadt 1976
- Sedláček, J. *Stručná mluvnice srbocharvátštiny*, Praha 1989
- Stevanović, M. *Savremeni srpskohrvatski jezik I, II*, Beograd 1994
- Šewc, H. *Gramatika hornoserbskeje řeče*. Budyšin 1968
- Težak S. – Babić S., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 1992
- Topolińska, Z. Vocativus – kategoria gramatyczna. In: *Otázky slovanské syntaxe III*, 1973, 269–274
- Toporišič J. *Slovenska slovnica*, Maribor 1984
- Witkowski, S. *Historyczna składnia grecka na tle porównawczem*. Lwów 1936
- Борковский, В. И. – Кузнецов, П. С. *Историческая грамматика русского языка*. Москва, 1965
- Кепески, К. *Грамматика на македонскиот јазик за училиштата на средно образование*, Скопје, 1975
- Конески, Б. *Грамматика на македонскиот литературен јазик* За формите и нивната употреба. Скопје, 1954
- Кривицкий, А. А. – Михневич, А. Е. – Подлужный, А. К., *Белорусский язык для небелорусов*, Минск 1973
- Потебня, А. А. *Из записок по русской грамматике I–II*. Москва, 1958
- Русский язык – Энциклопедия*. Гл. ред. Ф. П. Филин. Москва, 1979
- Станойчић, Ж. – Поповић, Љ. *Грамматика српскога језика*. Београд, 1994
- Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език*, Фонетика и морфология, София 1980
- Чепель В. С., Вокатив – його формальні відповідники в українській та болгарській мовах. In: *Мовознавство* 1983/4, 33 сл.
- Шевченко Л. Ю. – Різун, В. В. – Лисенко, Ю. В. *Сучасна українська мова*, Київ, 1993
- Яковенко, Н. М. – Трипуз, В. М. *Латинська мова*. Київ, 1993

THE VOCATIVE IN ANCIENT AND SLAVONIC LANGUAGES

The vocative (Voc) takes a special position among the other cases of the morphological paradigm. It indicates the recipient of a talk, usually a living creature, most frequently a person, whom the speaker addresses.

The Greek name of this case (*πτῶσις κλητική*) has its source in the fact that the speaker usually expresses his address in a loud voice, as an exclamation (*κλήσις*); in Latin translation, (*casus*) *vocativus*. Some Slavonic languages created proper copies of Latin names of all cases.

There are various opinions about the character of Voc. Some of them throw doubt on its character as a case. The author considers the Voc as a case from the point of view of morphology; from the point of view of syntax, however, the Voc plays no part in the structure of sentence.

In observed languages the Voc occurs in different manner. In some of them it is found almost consistently (e.g. in Greek, Polish, Czech, Ukrainian), in other ones the occurrence of Voc is limited, either partly (e.g. in Latin), or totally (in Slovenian), almost totally (in Russian, Slovak), and the Voc is replaced by the form of nominative. The occurrence of Voc is partly dependent on the expression of other cases by case morphemes (endings) or by prepositions (e.g. in Bulgarian, Macedonian), but the specification of various conditions of the occurrence of Voc in every language is difficult.

ЗВАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ В АНТИЧНЫХ И СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Звательный падеж, вокатив (Voc), занимает особую позицию среди других падежей морфологической парадигмы, обозначая адресата разговора, обыкновенно одушевленного, чаще всего лицо, к которому обращается говорящий.

Греческое название этого падежа (*πτῶσις κλητική*) имеет своим источником тот факт, что говорящий часто выражает обращение повышенным голосом, в виде восклицания. Оттуда и латинское название падежа – *vocativus*. Некоторые славянские языки образовали собственные кальки латинских названий всех падежей.

Имеются разные взгляды на характер звательного падежа. Некоторые из них выражают сомнение в характере звательного как падежа. Автор настоящей статьи считает звательный падежом с точки зрения морфологии. В отношении синтаксиса вокатив не представляет часть структуры предложения.

В наблюдаемых языках вокатив выступает по-разному. В некоторых из них он появляется почти последовательно (напр. в греческом, польском, чешском, украинском), в других его наличие ограничено, или отчасти (напр. в латинском), или полностью (в словенском; почти полностью в русском, словацком), и он заменяется формой именительного падежа. Наличие или отсутствие вокатива отчасти зависит от того, выражаются ли формы других падежей при помощи морфем (окончаний), или другим образом – посредством предлогов (напр. в болгарском, македонском языках). Однако последовательное определение всех условий употребительности этого падежа в каждом из описываемых языков весьма затруднительно.

Stanislav Žaža
Ústav slavistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno, ČR

